

KAREL MÁCHA

MYŠLENKOVÝ SVĚT TOMÁŠE ŠPIDLÍKA

Dne 13. května 2004 se v Římě konalo sympozium věnované Prof. Dr. Tomáši Špidlíkovi SJ, českému orientalistovi působícímu už dlouhá léta v Římě. T. Špidlík, od roku 2003 kardinál, působí na Papežském orientálním ústavu (Pontificio Istituto orientale); kromě toho byl i profesorem na Gregorianě a jiných vysokých školách.¹ Na sympoziu koncipovaném výrazně ekumenicky, interdisciplinárně a s ohledem na všechny podstatné aspekty mnohostranného Špidlíkova díla² vystoupil s referátem o Špidlíkovi-filosofovi Prof. PhDr. Karel Mácha, DrSc., z Mnichova. Svůj příspěvek přednesl německy, za simultánního překladu do italštiny. Přinášíme jádro referátu v autorově české úpravě:

Při dnešní slavnostní příležitosti, kdy mluvíme o myšlenkovém díle profesora Tomáše Špidlíka, se nemohu vyhnout známé otázce po rozdílu mezi dvěma pojetími filosofie: nauky zdánlivě pro všechny identické, ve své podstatě však různě interpretované filosofy a teology. V obou případech jde o tutéž otázku posledních pravd poznání; v teologickém zadání tohoto úkolu jde však navíc o „pravdu Zjevení“, v němž jako by bylo dosaženo teologické suspenze filosofické touhy po myšlenkové nezávislosti. Uvědomuji si závažnost tohoto velmi reálného interpretačního rozdílu, jak se s ním možno denně setkat kdekoli. Bylo by mi však líto skončit na teoretických bariérách profesionálů, kde jde víceméně

¹ Podrobnější informaci o jeho životě a díle viz ve *Slovníku českých filosofů*, Brno: Masarykova univerzita 1998.

² Program sympozia:
Prezident: P. Richard Čemus SJ, Professore di teologia spirituale al Pontificio Istituto Orientale; Saluto del P. Héctor Vall Vilardell SJ, Rettore del Pontificio Istituto Orientale; Prof. Vassilios Pseftongas (Università di Salonnico): La personalità di Tomáš Špidlík e la sua opera; Prof. Karl Christian Felmy (Friedrich-Alexander-Universität, Erlangen): „Die Welt wird durch die Schönheit erlöst werden“; Prof. Karel Mácha (Ludwig-Maximilians-Universität, München / Gustav-Siewerth-Akademie): Die Gedankenwelt von Tomáš Špidlík; Prof. Evgenij Michajlovič Vereščagin (Istituto Vinogradov, Accademia Russa delle Scienze): L'idea russa nel „Cammino dello Spirito“; Prof. Ioan I. Ica (Universita Statale di Sibiu): Un gesuita amico della Sofia. Příspěvky ze sympozia v původních jazycích budou vydány ve zvláštní publikaci v Římě.

jen o předpoklad oboustranně dobré vůle k ekumenickému cíli všech rozumných pracovníků. Dovolte mi tedy rezignovat na sporné otázky a soustředit se na myšlenkové dílo Tomáše Špidlíka, autora, který je přímo prototypem laskavosti, tolerance a dobré vůle po porozumění jinému filosofovi. Chcete-li, tedy po porozumění bližnímu.

Pojem „myšlenkového světa“ není vázán na odbornicky metafyzickou terminologii (která jako by leckdy implikovala pojem „filosofie“). Každý myslící si vytváří svůj vlastní, vnitřní svět a naplňuje ho i vlastními představami, pojmy, slovy. Myšlenkový svět filosofa je navíc v každém případě natolik individuálně ztvárněn, že by bylo předem marné pátrat po možnosti nějakého systematického vysvětlení platného obecně.

Připomínám tuto víceméně samozřejmou charakteristiku jen proto, abych mohl lépe přistoupit k úvaze o myšlenkovém profilu profesora Tomáše Špidlíka, jehož dílo zavdávalo v uplynulých nejméně dvaceti letech stále častěji otázku po vztahu filosofie a teologie. Neboť Špidlík je ovšem „teolog“, a tak jako kdyby umístěn do juxtapozice vzhledem k univerzitním „profesionálním“ filosofům, kteří jsou obvykle všechno jiné jen ne teologové. Přesto nacházím u Špidlíka už v tomto vstupním, prvním ohledu důležité rozdíly od obvyklých klišé. Špidlík především hledá „moudrost“, ovšemže především v pramenech teologických: avšak dlouho předtím, než došlo v 11. století ke známým kompetenčním sporům o podstatu filosofie (nejznáměji v souvislosti s Anselmovým *Proslogion*). – Tu jsme u podstaty řečeného problému: Sókratés se pokládal za „přítele moudrosti“, ne za mudrce z povolání – a jeho noetická skepse předjímá kolize metafyziků a „pozitivistů“ všech příštích věků.

Tomáš Špidlík je ovšem filosof: avšak bezpochyby zcela zvláštní případ filosofického myslitele, do té míry sókratovského, že se to nesrovnává s profesionálně uplatňovanými nároky dnešních univerzitních filosofických ústavů. Anebo snad právě proto.

Ještě více specifických preliminárií by vyžadovalo zařazení Špidlíkova díla do celku české filosofie posledních nejméně šedesáti let. Špidlík se výrazně odlišuje od lokálních fenoménů už svým orientalistickým, tedy řekněme „nadevropským“ habitem, v jehož rámci skutečně vědecké problémy začínají až za limity běžně frekventujících jazyků, ba až za klasickou problematikou jazyků tzv. liturgických. – Zde končí možnost dorozumění, zde začíná dobrodružství poznání ve vlastním smyslu: *Hic sunt leones*.

Je to však nejen rozdíl tematických disciplín – na jedné straně tzv. klasické filosofie (metafyziky, noetiky aj.), a na druhé straně oborů orientalistických. Špidlík je filosof svým založením, svým myšlenkovým naturelem – filosof spontánní, takřkajíc instinktivní, který hledá a nalézá v nepřehledných dávkách tradičních lingvistických témat panoramatické myšlenkové souvislosti, a pracuje na jejich integraci v jednu problémovou celostní entitu.

Tato vzácná vlastnost, v kontextu všech teoretických literatur, mě vedla už před dvaceti lety k pokusu uchopit dílo Tomáše Špidlíka v zorném poli integrální antropologie (jakkoli to tehdy mohlo vést k mnohému neporozumění). Špidlík je uvědomělý integralista: a v důsledku toho překračuje hranice monotematicky

specializované praxe převážné většiny odborné literatury. (Mimochodem řečeno, na stovky specialistů připadá vždy jen několik integralistů, či těch, jež americká literatura označuje slovem „generalist“). V tomto ohledu je Špidlík nejen vzácnou výjimkou ve svých kruzích, ale odlišuje se tím markantně i od domácí české myšlenkové tradice.

Struktura dominant české filosofie, počínaje nejméně rokem 1918, byla ovlivňována zejména pozitivismem. Brzy k tomu přistoupil jako antipod tzv. vitalismus (převládající především v kruzích přírodovědců). Na druhé straně to byla religiózní filosofie (nejen katolická), věnující se však tématům povahy především transcendentální. Mladý adept filosofických studií Špidlík, začínající svou studijní dráhu v holandském Maastrichtu v roce 1939, obdržel už datem svého zrození výhodu, nemusel být obtížen břemenem domácích tradic a smět se orientovat v dimenzích světových. Snad už tady se setkáváme u dvacetiletého studenta Špidlíka s rozhodujícím krokem pro jeho další vývoj, totiž dobrat se pramenů té poslední duchovní skutečnosti.³

Tomáš Špidlík přichází do filosofie z oblasti studií „východních“ témat, především starých kappadockých myslitelů, Basila Velikého, Řehoře Naziánského a dalších. Má to mimo jiné i důsledky pro další utváření jeho osobního názoru na svět. Dědictví východních Otců se projeví ve Špidlíkových pracích jako hledání *autentické víry*: jakožto přirozeného pocitu Božského v lidské duši. Špidlík, tkvějící celým svým založením v myšlenkové hloubce tradice, je nicméně odpůrcem kvazimystických temnot Nepoznaného, a také protivník každé neurčitosti a dvojnáčnosti. Je mu dáno *cosi*, co brzy objeví v italském pojmu *serenità*, v křesťálové jasnosti poznání a v jednoznačnosti výrazu. Povahou svého úkolu je Špidlík veden k naprosté vědeckosti své metody, k neúplatnému studiu pramenů a k filologické preciznosti, spojené s požadavkem studia původních materiálů v originálních jazycích.

Tomáš Špidlík je však především věrný interpret zjevených pravd: nenacházím u něj ani stopy nějakých snah po „odhalení metajazyka“ starých textů, a s rozhořčením by odmítl každou „psychologickou“ dezinterpretaci evangelií (odrůda, která se každoročně objevuje na trhu heterodoxních teologů). Zbožnost ve smyslu vědecké věrnosti pravdě znamená pro Špidlíka totéž jako zůstat poctivý sám k sobě – je to platónská „frónésis“ dobrého vzdělance, který si studiem filosofie svou víru nezničil, ale naopak potvrdil. Markantní je zde Špidlíkova úcta k východním „pramenům světla“, na nichž ostatně měří i hodnoty evropské kultury.

Na rozdíl od jiných, ba většiny českých filosofů náboženství se Tomáš Špidlík nikdy ani nepokusil zařadit svůj názor na svět do některého „trendu“ nebo směru filosofické literatury. Zcela cizí mu zůstalo gnozeologicky ambivalentní kantovství (a nic mu neříká ani Humova skepse, jedno ze zaklínadel české předválečné filosofie). Mimo jeho noetické zájmy jde racionalisticky chladný Hegel (vyznávající sice jistý druh náboženské filosofie, ale takový, který staví namísto pro-

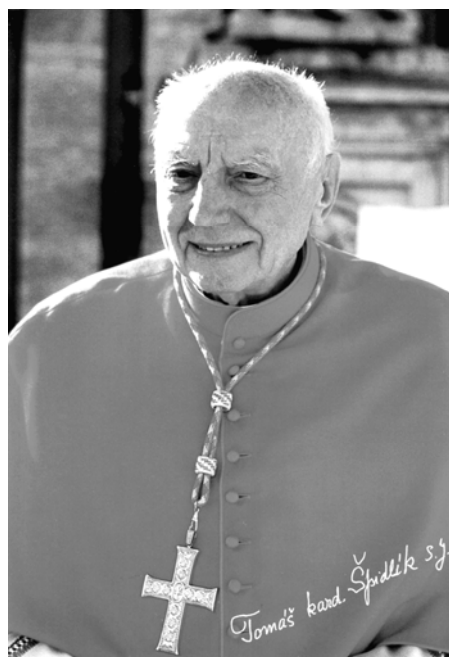
³ Viz K. Mácha: Auf der Suche nach Sinn und Wahrheit. Zu spirituellen Grundlagen Europas, in *Geist und Erkenntnis. Festschrift zum 65. Geburtstag von Prof. Dr. Tomáš Špidlík SJ*, ed. K. Mácha, München 1985.

blému Boha neutrální pojem „principu“ a jehož hlavní otázkou je Deus absconditus). Neovlivnila ho žádná škola metafyziky „d'un grand style“. A jeho přitakání výrazově průzračné moudrosti, jak ji přináší Patres Východu, ho přivedlo k roli prostředníka mezi rudimentární dikcí evangelií a naším, spontánně evropocentrickým způsobem myšlení.

Jde mu však přitom o živý, ba existenční problém naší, evropsky křesťanské kultury. Strategickým cílem Špidlíkova myšlenkového díla je dát odpověď na tzv. ruskou otázku, především v jejích mimoruských důsledcích. Věnuje se tomuto tématu celý svůj dospělý život, počínaje disertací o Teofanu Затворниковi až po *Ruskou ideu*, své opus magnum, v němž jeho vědecké dílo vrcholí.⁴ Na rozdíl od L. N. Tolstého však nevidí v Rusku záchranu Evropy. Na rozdíl od Solovjeva se vyhýbá jakémukoli mystickému mesianismu. Na rozdíl od nihilisty Dostojevského necítí potřebu zúčtovat s dalšími perspektivami lidstva. Chápe Rusko spíše jako důležité pole křesťanské misie a doufá, že poevropštěním Ruska i jeho historie dostává šanci nového začátku.

Resumujeme-li Špidlíkovo dílo, je zcela zřetelné, že se orientuje na dnešního člověka slovanské Rusi – jako na základní naději udržení křesťanských hodnot, uprostřed bezbřehé populace širokého evropského Východu (kde je jeho východní hranice?). Ještě mnohem důležitější je druhý, širší horizont této orientace, širší relevantní systém „ruské otázky“: jde mu o křesťanství řecké, arménské, syrské, koptické, stojící pod vlivem Konstantinopole, Alexandrie, Antiochie. Teprve tento kontext umožňuje pochopit „ruskou ideu“ v celé její historické závažnosti. – Tak se stává Špidlíkovo dílo jednou z nejdůležitějších knih z oblasti politické antropologie. Špidlík se přitom necítí být příslušný k žádnému partikulárnímu politickému zájmu, ale jedině k nadnárodním, celkovým, doslova světovým úkolům evropského křesťanství.

Poznamenejme, že Špidlík je přesvědčený filolog: a tak nachází ty poslední

⁴ T. Špidlík: *L'idée russe. Une autre vision de l'homme*, Troyes: Edition Fates – Roma: Centro Ezio Aletti 1994; česky *Ruská idea. Jiný pohled na člověka*, Velehrad: Refugium – Roma 1995; německy jako *Die russische Idee. Eine Sicht des Menschen*, z francouzského originálu přeložili Petronilla a Richard Čemusovi, Würzburg: Der christliche Osten 2002, 623 s. Viz i moje recenze „Učebnice pro hlavy států“, *Nový život* (Řím) 46, 1994, č. 12, s. 200-201; resp. „Špidlíkova Ruská idea“, *Jezuité* 13, 2004, č. 1, s. 20-21 (šifra K. M.).

souvislosti ve strukturálních vazbách jazykových. Což mimo jiné znamená, že – i jako teolog – podtrhává význam etymologie oproti tzv. historicko-sociologickému pojetí.

Tomáš Špidlík vstoupil (nejen tímto svým dílem)⁵ do kruhu osobností, jejich obrys naznačuje Platón ve své knize *Politeia*: „filosofů“ sensu stricto, tedy myslitelů koneckonců odpovědných za morální zdraví a osud republiky, myslitelů zákonodárných. Ze všeho nejvíce záleží u těchto mužů na jejich svědomí (nebo, chceme-li to tak zkráceně vyjádřit, na jejich „náboženství“). Ze všeho nejméně záleží u platónského filosofa na jeho nacionalitě. – Vážím si Špidlíkovy *Ruské ideje* už proto, že prakticky nastoluje atmosféru věcně smysluplné, chcete-li demokratické rozpravy o problémech, které jsou pro dnešní Evropu existenčně důležité.

Tomáš Špidlík je historicky ojedinělým zjevem v celých našich duchovních dějinách: nenacházím pro něj obdoby, nikoho, koho bych s ním směl srovnávat co do erudice, celosvětového vyznačování, díla, a v neposlední řadě i velmi lidského přístupu k reálnému osudu chudáka člověka (jsou to čtyři pětiny dnešních populací). Říkám to při plném vědomí významu užitých slov. – Je těžko srovnávat: Je to, na jedné straně, teoretik-odborník, ba více. Ve Špidlíkově osobě překračuje soudobá filosofie všechny známé parametry. Na rozhraní hebraistiky, arabistiky a slavistiky, v intermundiu teologie, kulturní antropologie a sociologie vzniká Špidlíkův filosofický koncept člověka dnešní doby – obraz ne nepodobný tomu, co Aurelius Augustinus nazývá *civitas terrena*, pozemská Obec Boží. Což nemusí být v této doslovnosti vůbec přijímáno jako samozřejmé u lidí orientovaných jinak než religiózně. Uvědomuji si přitom, že témata všech účastníků tohoto hypotetického „dialogu“ jsou společná a společně závazná. Neexistuje přitom ani žádný partikulární „Ježíš pro ateisty“ nebo „Marx pro duchovní“ – je jen jeden Ježíš a jeden Marx (a jsem dalek jakéhokoli pokusu o jejich srovnávání). – Tomáš Špidlík je kněz, a to je jeho charisma: o jeho věruplném životním úkolu nelze mít nejmenší pochybnosti. To však vůbec neznamená, že by nebyl filosofem, anebo že by předem musel stylizovat své myšlení takřkajíc pro větší slávu Boží. Ne, to pouze znamená, že žije ve světě, myšlenkovém světě, nacházejícím své konstanty v pravdách – bezpochyby jasných a jednoznačně formulovaných pravdách víry.

Pokouším se číst v pracích Tomáše Špidlíka očima jejich autora: jako bezvýhradné přiznání se k Ježíšově pravdě, k rudimentální prostotě evangelíí a současně k hloubce sokratické filosofie, v níž se otázka po Bohu spojuje v jedno pásmo s úvahami o podstatě vesmíru, světa, člověka. Nenacházím v tomto dvoj-jediném tematickém zadání myšlenkový rozpor.

Potud Špidlík filosof. Avšak je tu i Otec Tomáš, misionář lásky k bližnímu,

⁵ Špidlíkovy knihy vycházejí pravidelně ve francouzských nebo italských vydáních, a teprve pak jsou překládány do češtiny. Z nejdůležitějších děl nutno jmenovat: *Josef z Volokamska. Kapitola ruské spirituality*, Řím 1956 (teze k získání doktorátu východní teologie); *Sofiologie sv. Basila*, Řím 1961; *Duchovní nauka Theofana Uzavřeného (Reclus)*, Řím 1961; *Srdce a Duch*, Řím 1971; *Spiritualita křesťanského Východu*, Řím 1978; *Velcí ruští mystici*, Paříž 1979; *Ignác z Loyoly a východní spiritualita*, Řím 1994.

pečující i o ty nejubožejší, v Evropě, Indii, Severní Americe a Austrálii. Je to imago skutečnosti člověka naší přítomnosti, obraz vzdálený jakémukoli neodúvodněnému optimismu, a přece v podstatě kladný a povzbuzující.

Měla-li česká filosofie, výjimečně, také své světové postavy, pak mezi ně právem patří profesor Tomáš Špidlík, mezinárodně významná vědecká osobnost: s ním trvá a zanikne jeden celý obor.